

JEGARD KÖMMUS

HIIUMAA MEREMEES JUTUSTAB

Uurimusi ja mälestusi Hiiumaa mereloost

II

Raamat on pühendatud Jegardi pojale Heinole,
kelle unistuseks oli saada meremeheks,
ja pojapojale Tanelile, kes selle unistuse oma elus ellu viis.

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv
Eesti Rahva Muuseum

Jegard Kõmmus

HIIUMAA MEREMEES JUTUSTAB

Uurimusi ja mälestusi Hiiumaa mereloost

II

Koostaja ja toimetaja
Helen Kõmmus

EKM Teaduskirjastus
Tartu 2021

Koostaja ja toimetaja: Helen Kõmmus
Keeletoimetaja: Kanni Labi
Korrektor: Inge Annom
Kujundaja ja küljendaja: Pille Niin
Käsitöökirjanduse skaneerijad: Tuuli Otsus, Helen Kõmmus
Tekstide sisestajad: Anneli Vilbaste, Martiina Viil, Marie Lilleleht, Helen Kõmmus
Tõlge inglise keelde: Leila Holts-Smithson
Tõlge vene keelest: Olga Ivaškevits

Avaldatud tekstid ja fotod on pärit Eesti Rahva Muuseumi, Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi, SA Eesti Meremuuseumi, Rahvusarhiivi, Eesti Rahvusraamatukogu, Åbo Akademia Mereajaloo Instituudi, SA Haapsalu ja Läänemaa Muuseumite, SA Hiiumaa Muuseumite, Sõru Muuseumi, SA Saaremaa Muuseumi, Endel Lepisto, Helle-Mare Kõmmuse, Liivi Metsa, Maimo Miku, Neidi Sau, Kaul Kikase, perekond Joala ja perekond Kõmmuse kogudest.

Esikaanel Paul Kammi graafiline leht „Hiiumaalt mandrile“, 1963. SA Hiiumaa Muuseumid, HKM PKMMFp 270 F 8875. Teosel kujutatud laeva prototüübiks on praam Suurupi.

Sisekaanel Väinamere kaart aastast 1953. Балтийское море. Рижский залив: проливы Муху-Вяйн (Моонсунд) и Ирбенский. 1:200 000. [Ленинград]: Издание Гидрографического Управления Военно-Морских Сил, 1953. Allikas: Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR.

Tagakaanel Jegard Kõmmuse portree 1980. aastatest. Perekond Kõmmuse kogu.

Raamatu väljaandmist toetasid: Eesti Kirjandusmuuseumi baasrahastusprojekt EKM 8-2/20/2, Eesti Kultuurkapitali rahvakultuuri sihtkapital ja Hiiumaa ekspertgrupp, Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus) ja Jegard Kõmmuse järeltulijad.

© Jegard Kõmmus, Helen Kõmmus
© Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahva Muuseum

ISBN 978-9949-677-69-6
Trükk: Pakett

Sisukord

Saatesõna	23
Autorist ja kogumikust	25

UURIMUSED

Väinamere kroonika 1940–1959

1940. aasta suvi – 1941. aasta sügis	28
1944. aasta sügis – 1945. aasta kevad	30
Purjelaevanduse lõpp	
Postipaati Vormsi	
Ajutised ooteruumid	
Vabad reisigraafikud	
Ohutustehnika	
1945. aasta teine pool	36
Liinilaevad Helga, Kumari ja Narva	
Rohuküla–Heltermaa jäätee	
Mootorpurjeka Jaen Teär hukkumine	
Aurik Hansi avarii	
Praam nr 1	
1946. aasta	43
Aurikud Kumari, Vormsi ja Gustav	
Aurulaev Petsenga hukkumine	
1947. aasta	44
Aurik Gustav ja praam Kuivastu	
Aurulaevade Abruka ja Kumari saatus	
„Uued“ rannasõidulaevad	
1948. aasta	49
Trofeelaevad Ostrov, Farvater ja Kabona	
Kütteõlide vedu	
Avaristide päästmine	
1949. aasta	52
Erakorralised jääolud	

Jõelaevad Traktoristka ja Neva Rohuküla sadama planeerimine Sõidukite laadimine-lossimine Elusloomade transportimine Heltermaa sadamasilla remont	
1950. aasta	57
Ülevedu kasvab Uued mootorpurjekad Soomest	
1951. aasta	58
Sadamate ülesehitamine Vanade laevade pidev remont	
1952. aasta	60
Uued sadamaametid Veod suurenevad, laevad vananevad	
1953. aasta	61
Vana laevastik jätkab Tulekahju laeval Ostrov	
1954. aasta	62
Aurik Sõmeri lõpetab Reisijatelaev Baltijets Kaubalaevad Kihnu, Ruhnu ja Naissaar	
1955. aasta	65
Reisijatelaev Morjak	
1956. aasta	66
Moodne praam Sõprus	
1957. aasta	68
Sõsarpraam Suurupi	
1958. aasta	69
Kaubalaevad Sõmeri ja Keri	
1959. aasta	70
Sõsarpraam Viimsi	

Hiidlastest laevajuhid 1945–1963

Heltermaa sadama kroonika

Sadama rajamine Heltermaale	72
Esimesed aurulaevad	74
Gustav Sergo laevakompanii	75
Heltermaa–Rohuküla liini areng	76
Heltermaa sadam Teise maailmasõja ajal	77

MÄLESTUSED

Sõda maal ja merel 1939–1942

1939.–1940. aasta talv Hiiumaal	82
Käsk taludest välja kolida	83
Baaside ehitus läheb lahti	86
Ärevad uudised maailmast	87
Hiidlased meresõjas	89
Sõjakõmin Soomest	90
Külm talv Läänemerel	91
Teisitimõtlejad	92
Seltsielu ja meelelahutus	93
1940. aasta kevad	94
Muutunud tööolud	95
Piirivalve ja sõjaväelased	97
Ettevalmistumine sõjaks	98
Pinged tööliste vahel	99
Kinosaal Hindu Laasnal	100
Uus valitsus	101
Läänemaalt talu otsimas	101
Segased ajad	103
Maareform	104
Kaubapuudus	104
Esimene sõjaohver Emmastes	105
Rannaõigus	106
Sõjaõigus	106
Oma õigust nõudmas	107
Baasirahvas korteris	108
Gullkrona laevameeskonna päästmine jaanuaris 1941	109
Aili ja minu pulmad	116
Meri pannakse lukku	117
Maainimeste mured	119
Inimeste öine äraviimine	120
Elu ei jää seisma	120

Sõja algus Hiiumaal	122
Hädamatused	123
Merelahing Soela väinal	124
Käsu korras kaitsetöödel	125
Mobilisatsioon	126
Viimane öö kodus	127
Sõduri saatus	128
Sõjatee Sõrult Haapsallu	129
Kirev seltskond	130
Haapsalu hävituspataljonis	132
Lihulas sõjaväelaagris	134
Kaastunne saksa vangide vastu	135
Pime juhus määrab saatusi	136
Mõtsu mõisa piiramine	137
Karistamatu politruk	138
Sõdurid teevad soomust	140
Taganemise algus	141
Sõjakannatused	143
Taandumine Tallinna poole	143
Kütipolgu ridades	144
Kiviloo lahing	145
Esimene veri	148
Tallinna Erahaiglas operatsioonil	150
Evakueerimine Tallinnast	152
Läbi tulest ja veest	152
Meredraama Jumindal	155
„Võidukalt“ Lenini linna poole	159
Turboelektrilaeva hukkumine	161
Leningradis hospitalis	162
Rongis pommirahe all	163
Viimastena blokaadirõngast välja	165
Sverdlovski haiglates ravil	166
Eestlaste tagalaelu	167
Sõjaväehospitali miljöö	168
Maleturniir	169

Minu kiri Moskva raadios	170
Kuuldused kodust ja rindelt	170
Määramine Vene suurtükiväkke	171
Unenägu Eesti rahvusväeosast	173

Eesti rahvusväeosas 1942-1943

249. Eesti Laskurdiviisis Tšebarkulis	175
Nälg ja surnukssöömine	176
Häda joogiveega	177
Ootamatud ja kiired surmad	178
Tööpataljoni tegelikud olud	179
Elu muldonnis	180
Sõdurite omakohus	181
Igapäevane leib	182
Armuasjad	184
Äritegemine	185
Vilets sõdurivarustus	186
Meeste salapärase kadumine	187
Pikk väljaõpe	188
Kultuuriline ajaviide	190
Ülesoolatud poliitloeng	191
Jään malaariasse	191
Ülemuste ootamatu visiit	192
Palju tuttavaid hiidlasi	192
Töö 312. välileivatööstuses	193
Naised sõjaväes	195
Kaasaskantavad leivaahjud	196
Transpordijao mured ja rõõmud	199
Eestlaste kirju seltskond	200
Virutatud materjalist leivaahjud	201
Pole tabatud, pole varas	203
Patuga pooleks rivitrilli juhtima	205
Omade peale ei kaevata	206
Üllatuslik leivavaras	207
Laagrielu nõuab oma	209

Meeste sõjameeleolud	210
Rindele ligemale	211
Eksisõit Kalininisse	213
Kolomnas varustust saamas	213
Toiduainetelao vahtkonnas	214
Head suhted kohalikega	215
Toidulisa kombineerimine	216
Sõjaseadus	218
Peatse ärasõidu hõng	219
Rinde tagala poole	220
Ekskursioon Moskvas	220
Läbi purustatud maa	221
Häda hobustega	221
Elu tahab elamist	223
Edasi-tagasi rännakud	223
Riskantne „rats“ leivaküpsetamisel	225
Töö maa-aluses punkris	227
Lõputu leivategu	228
Läbi lume rinde poole	229
Kalestunud komissar ja kurnatud sõdurid	230
Kolmas välileivatehas	231
Täinuhtlus ja muud ihuhädad	232
Kuuldused eesliinilt	234
Haiged saadetakse rindele	234
Vastuolulised rindeteated	235
Tundmata tuleviku poole	236
Eriosakond jahib väejooksikuid	236
Pagarid „põranda all“	238
Osutun mustaks lambaks	238
Sõja karm tegelikkus Velikije Lukis jaanuaris 1943	239
Õine Katjušade turmtuli	240
Viimane söömaaeg	240
Poliitloeng enne lahingut	241
Mahajääjad „tõmmatakse maha“	242

Purustatud linnas	243
Kurikuulus „valge maja“	244
Kahe tule vahel	245
Tragikoomiline lugu	246
Relvaähvardusel tormijooksule	246
Snaiperi kuul	247
Ohvriterohke rünnak	248
Sanitaarkelguga „lennus“	248
Sanitaarpataljonis operatsioonilaua	250
Kohtumine Hiiumaa poistega	251
Sanitarid puistavad haavatuid	252
Mind praagitakse välja	253
Välihospidali kirju seltskond	254
Uus katse rongile saada	256
Tagalas hospitalis	257
Elu kipsist kestab	258
Eestlastevahelised vastuolud	259
Viga ravimisel	260
Udmurtias taastumas	260
Jalg jääb lühemaks	261
Värvikas hospitalirahvas	261
Eestlased ravil	262
Haigla lobi	262
Kohalikud sobitavad tutvusi	263
Nagu sitikas selili	264
Uuesti käima õppimine	265
Oma eesti poiste kamp	266
Hakkajad eesti naised	266
Tervis taastub tasapisi	268
Teen tulevikuplaane	269
Kõik peab elus ära nägema	270
Kirik-leivatehasesse tööle	271
Elamispinda jahtimas	273
Tagalas hukkunuid meenutades	273
Velikije Lukis tulle aetute mälestuseks	275

Sõjaaegseid tagalamälestusi 1943–1945

Tagalaeluga harjumine	277
Õine arreteerimine	278
Vaene lisagu kondiauru	279
Kõik keerleb toidu ümber	279
Pidulik koosviibimine	280
Jant dokumentidega	281
Leivale ligemale	281
Elu leivatehases	283
Leivaisu saab kustutatud	284
Õpin kohalikke söögikombeid	285
Puhtus ja ihuharimine	286
Keerukad inimsuhted	286
Ahjude hingeelu	287
Leivategu peeruvalgel	287
Talveriiete väljanuiamine	288
Unistus saabastest	289
Põletuspuude kuivatamine	290
Eestlaste kogunemiskoht	290
Helene lugu	291
Rudolfi lugu	293
Griša lugu	296
Hädaleib	297
Jahutolm preemiaks	298
Leivavaraste rünnakud	298
Hirm rääkida eesti keelt	301
Oma tööliste läbiotsimine	302
Sööklakultuur	302
Teatris ja kinos	303
Väljarännanud hiidlased	304
Süda tõmbab vee poole	306
Saan jalutuskepist vabaks	307
Sarapuli majapidamised	308
Vene ahju mõnud	308
Oma tuba	311

Lehmapidamine linnas	312
Saunapalkide „viltu löömine“	313
Vilja „varumine“	314
Kohalikud rahvusroad	316
Napsise peaga tööle	317
Hüpnootisööri trikid	318
Kirjavahetus Hiiumaaga	321
Kojusõiduks luba ei anta	324
Pulmad ühiskorteris	325
Valvuri haneksvedamine	325
Ükski heategu ei jää karistusetä	327
Väljasõidukeeluga vaba mees	327
Sõjaaegne turg	328
Viinavõltsijad ja teised sulid	330
Kotipoiste kambad	331
Haarangud turul	333
Usalduslik rahasaatmine	333
Kama jõe tööle	334
Jõelaevade nipid	335
Kaatri Osvod kipriks	337
Meelepärane töö	338
Kiira-käära laevatee	339
Töö saab hoo sisse	340
Ennenägematu torm jõel	341
Võidupäeva „lahing“ turul	341
Laev ei kuula rooli	343
Vormsi rootslasest meremees	345
Suur tõusuvesi	345
Nagu robinsonid merehädas	346
Salaja mootoreid vahetamas	347
Võitlus tormiga	348
Täielik päikesevarjutus	349
Kohalikud peokombed	349
Ülemuste jahiretked	350
Kojusõidu lootus	351

Kutse Eesti Merelaevandusse	351
Vormsi rootslase edasine saatus	352
Hüvastijätt Sarapuliga	353
Rongi peale ründamine	354
Moskva poole	356
Sõit kaubavaguni nari all	356
Päikesetõus Eesti piiril	357
Sõjajärgses Tallinnas	357
Merelaevandus ootab tööle	358
Teekond Hiiumaale	359
Õnnelikult kodus	360
Teated Ailist	362
Dramaatilised sõjalood	362
Meri kutsub	364
Ametisse paigale panemine	365
Esimene tööpäev	367

Eesti Merelaevanduse leival 1945–1947

Postipaati Vormsi kipriks	370
Olude sunnil seaduserikkujaks	370
Surmajuhtumid merel	371
Kirjutamata reeglid	372
Sõjajärgne viljavarumine Hiiumaal	374
Mustad otsad	375
Tulekahju ja uputus merel	375
Vangi põgenemine	376
Viperused Tallinna ametireisil	379
Bürokraatia ülekavaldamine	380
Karmid olud raudteel	380
Karistamatud madrused	381
Põlised veeteed	382
Udus navigeerimine	384
Meremehe toidulaud	384
Kotimehed vabaturul	385
Eesti talude sõjajärgne elujõulisus	386

Postipaati Vormsi viimased päevad	386
Sõjaväeterritooriumil luurel	387
Piinarikas difteeriaravi	388
Haigusjärgsel puhkusel	389
Navigatsiooni lõpp	390
Jalgsi üle noore jää	392
Jääprao taga lõksus	393
Pikad jalgsiteekonnad	395
Kapteni Siim Vanaselja lood	396
Südamevalu	396
„Pimeduse Ühing“	397
Rannarahva sõjajärgne olukord	399
Ühe perekonna lugu	401
Juhtumised lennuki ootamisel	402
Tallinna sadamate olukord	403
Asjatundmatud otsused põhjustavad õnnetusi	405
Olematu ohutustehnika	406
Trofeelaevadel saagil käimine	407
Näidis-süüdimõistmine	408
Töömoraal ja karistused	409
Kirju taustaga meeskond	410
Kriminaalsed lood	410
Tänulik sõjavang ja uhke sõjaväelane	413
Suhted välismaaga	414
Salakaup suhkur	415
Salajane kirjavahetus Ailiga	415
Plaan minu Rootsi viimiseks	416
Pääsen merekooli	417
Elu Tallinna turgudel	419
Kiired argipäevad ja kurvad pühapäevad	420
Raadiosaade „Kodumaa kutsub“	421
Reegliteta linnaliiklus	421
Hirmujutud süldivabrikust	423
Inimeste kadumine	424

Merekooli õppejõudude lood	424
Hiiumaalt toitu toomas	426
Johannes Varese ärasaatmine	427
Ühe eesti mehe saatus	428
Aili tuleb Rootsist tagasi!	428
Meie uus kodu	431
Karmid käitumisreeglid	432
1946. aasta vana-aastaõhtu Tallinnas	433
Lõpueksamid lähevad korda	433
Nädal aega lennujaamas	435
Õnnelikult kodusel Hiiumaal	436
Dokumendikontroll heinaveol	437
Hiiumaa metsavendadest	437
Sõjaväelaste kuritegudest	438
Välismaalt tagasipöördunud hiidlastest	439
Kodune elu	440
Töö Loksa sadamas	440
Varustaja ja toitlustaja murekas töö	441
Loksa lõbusad naised	442
Aurulaevade saatused	443
Meeskonna suhete klaarimine	444
Laevaraua uuendamine	445
Kettide-ankrute tarkused	446
Pikk ootus	447
Tüürimehe argipäev	448
Kauaoodatud külaline	449
Hansi, endise Kalmarsund 8 lugu	450
Prohmakas laeva veeskamisel	451
Ootamatused esimesel merereisil	452
Kontrollid laeval	453
Piraatidena Hiiumaa rannikul	454
Telliselaeva tüürimees	456
Komandeering Riiga	457
Suhkur ja siidisukad	458
Naine laevas...	459

Ennenägematu puidulast	460
Eksikombel vallandamine	461
Riia linna vaatamas	462
Õnnelik ehmatas	463

Sõjajärgne rannasõit 1948-1949

Meremeheveri veab merele	465
Aurulaev Liina hukkumine	465
Transpordiolut Hiiumaal	466
Hukku ennustav veeskamine	467
Randlaste sõjaaegne laevaehitus	468
Lydia Koidula kapteniks	469
Moskva luba silla alt läbisõitmiseks	470
Pärnumaa metsavennad tegutsevad	470
Sõjajärgne Pärnu turg	471
Laevade liivaga täitmine	471
Mootorlaev Kalevi veeskamine	472
Haruldane operatsioon	472
Liigne agarus on ogarus	473
Meremehe hea põli	474
Praam Kuivastu saab sõidukorda	474
Vastuolulised kaptenid	475
Kutse julgeolekusse	476
Ootamatult Delphini kapteniks	476
Tormihädas	478
Kõik lootused ankru peal	480
Miinid ahtri taga	481
Avariolukord uhkuse pärast	482
Praam Kuivastu kapteniks	483
Igal laeval omad nõksud	484
Ohtlikud veosed ja keerukad olud	485
Sunnitud seaduserikkumine	486
Loomad pardal	486
Sõjaväeline ülesanne	487
Väinameres sõitmise nipid	488

Päästeoperatsioon	488
Ohtlik „elukas“ pardal	493
Laskemoonalaadung	494
Relvastatud vastasseis	494
Ettevaatlik kapten	496
Meeskonna elamistingimused	497
„Liikuv rahakapp“	497
Kuivastu läheb Kuivastusse	498
Kanged ölled!	500
Tormis sõitmise tarkused	500
Mahavaikitud viga viib avariini	501
Pessimistlikud meeleolud	502
Pääsemine üle noatera	502
Aurulaev Vilsandi kapteni saatus	505
Kahtlased reisijad	506
Saaremaa metsavennad	507
Andam laeva meeskonnale	507
1948–1949 aastavahetus Ailiga	508
Talvine navigatsioon	509
Langemine sügavikku	509
Võitlus rüsi jääga	510
Laev lekib	511
Jää katkestab laevaihenduse	512
Talvepuhkusel	512
Priitahtlikuks laevainspektoriks	513
Kolhooside asutamise kampaania	515
Hiiumaa metsavend Toom	516
Kes on kulak?	517
Märtsiküüditamine Hiiumaal	517
Kahe õe lugu	518
Äraviidute arvu klappima panemine	519
Küüditatute laev Sõmeri	520
Segased meeleolud Tallinnas	520
Ruhnu hülgeküttide küüditamine	521
1949. aasta varajane kevad	521

Laev jäämäe otsas	522
Udus kõrva järgi sõitmine	522
Traktorijaama loomine Hiiumaale	523
Kolhoosist ära	524
Rahvuse küsimus	525
Heltermaa sadamaülem Šapov	525
Võitlus prussakatega	526
Rohuküla uue sadamasilla plaanimine	526
Praam kummuli	527
Kütusemured	528
Õllevaatidest „aadrilaskmine“	529
Heltermaa sadamakapten Tõsine	530
Ühishaud Rohukülas	530
Igapäevane olme	531
Lootus uuele töökohale	532
Tööpakkumine Heltermaale	532
Sõjaväeautojuhtide sõiduvigurid	533
Prussakad telefonis	534
Uuel tööpostil	535

Heltermaal sadamaülemena 1949–1957

1949. aasta suvi Heltermaa sadamas	536
Algab töö sadamapunktis	537
Sõdurite hordid	538
Sadamaülema lisakohustused	538
Suur metsa väljavedu	539
Ohtlikud jutumehed	541
Eriline tähelepanu minu isiku vastu	542
Sõja jäljed	543
Kapsaste pärast trellide taha	544
Hobused ja autod	545
Jala mööda väina	546
Jäättee rajamine	546
Tallinnas loengutel	547
Jäätelised Heltermaal	547

1950. aasta hiline kevad	548
„Ujuvad pommid“ sadamas	548
Sadamapuhvetipidaja saatus	549
Mereväe tegevus Hiiumaal	550
Kaubavedu tiheneb	551
Tormiga sadamas manööverdamine	552
1951. aasta külm talv	553
Õnnetus merejää	553
Kuues meel	554
Kartulikottide päästmine	555
Merepõhja auto järele	556
Raha väärtus	557
Hiidlastest sadamatöölised Tallinnas	557
Uute merevaksalite ehitamine	557
Hea töö jätab palgata	558
Halenaljakas lugu reisilaevaga	559
Sadamasilla taastamine	559
Laev rammib silda	561
Ülearune sõna maksab 10 aastat	561
Purjutavad autojuhid	562
Tuleohtlik olukord	563
Sadama taastamine edeneb	564
Ehitustööde juhtidest	564
Heltermaa merevaksali avamine	565
1952. aasta uuendused	566
Purjus pea päästab kolhoosist	567
Töörohke kevad	567
Sadamatöölise elu	568
Töökäskudega sehkendamine	570
Kolhoosist jalgalaskmised	571
Lapsed teevad rõõmu	571
Juhtum Orjakus	572
Elukombed ajavad trikitama	573
Vastuolu julgeolekuga	574
Hädaga raamatupidajaks	575

Töötajad vahetuvad	576
Sõdurid ehitavad	577
Õnnetused pimedas sadamas	578
Kaasaskantav elektrijoujaam	578
1953. aasta märts Tallinnas	579
Juhan Smuuli juures	579
Stalini surm	579
Sadam vajab töökäsi	580
Viinalasti lossimine	581
Kohutav tuleõnnetus laeval Ostrov	582
Hobuste ärasaatmine Hiiumaalt	585
Õnnetus hobuste saatjatega	586
Sekeldused kivisöega	586
Tankid Hiiumaal	587
Ülesandja saatus	588
1954. aasta toob muutusi	588
Valimistulemuste klappima panemine	589
Üks vastuhääl on liiast	590
Aurik Grenen-Sõmeri lõpp	591
Eluohtlik kurv	591
Kärdla haiglas	593
Püsiv elektrijoujaam Heltermaal	593
Raha „puhtaks laenamine“	595
Kodused toimetused	596
Kaubavedude venimine	596
1955. aasta vastuoluline algus	597
Juhtumised sadamas	598
Oma kodu Kärdlasse	598
Kõhedad autoõnnetused	600
Saatus on õiglane	601
Kurb lugu mereväelaste hobusega	602
Tundmatu uppunud noormees	603
Kadunud vara otsingud	603
Hiigla vraki saatus	604
Sunnitud töötlahkumine	605

Kapten murrab sääreluu	605
1956. aasta Kärddla sadama plaanid	605
Merekaardistajaid peetakse diversantideks	606
Tallinnas aastapreemiaid „niisutamas“	606
Voldemar Panso ja Simon Joffe	607
Ülemuste kombed	608
Head rahalaevad	608
Uued ametimehed sadamates	609
Isiklikud tutvused hoiavad laevad käigus	609
Saun sadamatöölisele	610
Loodusjõudude meelevaldas	610
Perega uude koju	612
1957. aasta sadamasilla remont	613
Raielank endisel lahinguväljal	613
Otsus sadamast lahkumiseks	614
Suured vargad...	615
Sadamasild saab korda	617
Pühalepa kiriku rüüstamine	619
Suhted piirivalvuritega	619
Lahkumine Heltermaa sadamaülema kohalt	620
Isikunimede register	624
Allikad	626
Summary	629
Tänu sõnad	631

Saatesõna

Mandrilähedastele saartele on inimene jõudnud ikka veesõidukeid kasutades. Seda juba ammusel ajal nii ellu jäämiseks, leiva teenimiseks kui ka paljalt huvi pärast. Mäletan õige varasest noorusest, et tihti räägiti üle veekogude ja väinade reisimisest erilise tõsidusega. Reisi sooritanu pajatas oma muljetest ja üleelamisest ning kuulajad istusid vaikselt iga kuulnud sõna justkui neelates. Meie, maainimeste meelest oli ümbritsev meri saladuslik ja ettearvamatu osa eluruumist, kus valitses määramatu jõud.

Seepärast olin ühel päeval, jaanipäevaelse sõnniku põllule laotamise ajal aastal 1946, üsna erutatud, sest olin otsustanud sõita üle Soela väina Hiiumaale, sinna, kus olin sündinud. Tegelikult ei teadnud ma sellest kohast midagi, sest mind toodi pärast vanemate enneaegset surma kollase teki sisse mähitult 1933. aasta lihavõttepühade ajal ema sünnikoju Saaremaale, kus kõiki meremehi nimetati hulgusteks. Meie aga harisime rähkmullast põldu, külvasime ja kasvatasime vilja. Vana rehielamu ja koduloomade pärast olime paigalised.

Nüüd olin poisist meheks saamas. Mingid päritud tungid ja igasugused teadahahtmised kiusasid järjest tugevamini. Kuniks panin selga pintsaku ja jalga esimesed pikad püksid, mis tehtud sõjast eluga tagasitulnud oma küla noormehe ja tema väljavalitu pulmakuuse peale. Olin külakonda vastu võetud. Sellest iseteadvusest innustununa hakkasin hommikul vara astuma Triigi sadama poole, et laiendada oma silmaringi, kogeda südamelööke ja leida paat, mis üle väina viiks.

Sadam oli aga tühi. Kaugelt üle vee paistis maaviirg, kuhu olin teel. Juba pelgasin ettevõtmist, sest mind oli hoiatatud, et hiidlased veavad sind ninapidi tolguste lauta. See umbmäärane jutt tegi ettevaatlikuks. Leidsin sadama lähedalt ühe inimese, kes teadis, et siit sadamast käivad ainult vene keelt rääkivate sõjameeste laevad. Olnud aga kuulda, et Jõiste randa on hommiku poole tulnud üks hiidlaste paat põrsaostjatega. Kuna olin jalgsi tulnud juba ligi 30 kilomeetrit, siis see 6-7 lisaks ei heitnud mõtet peast.

Pärast lõunat leidsin Jõiste kalaranna laurite kõrvalt ühe paadi, kus istus päevinäinud kiprimütsiga vanamees. Avaldasin talle oma salasoovi. Ta mõõtis mind oma terava pilguga. Viimaks küsis, kas olen hiidlane. Vastasin, et olen poolest saati. Ta noogutas rahuloluga ja siis seletas, et naised on jalgratastega põrsaid ostmas. Hiidlaste jaoks olevat emis üks roojane loom, keda meelsasti ei peeta. Seepärast ostvat nad põrsaid Saaremaalt. Kui naised tagasi jõuavad, eks siis vaatame.

Päike oli juba õhtusse laskumas, kui naised jalgratastega, põrsakastid pakiraamil, tagasi randa saabusid. Kastid tõsteti paadi põhjale ja jalgrattad seoti põiki üle esiosa. Minule enam pingil kohta ei paistnud. Siis otsustas kipper, et kui poiss tahab meremeheks kasvada, istub ta keulale, jalad väljaspool paadi nina, ja püsti jäetud täävi ots toetab teda kalade riiki libisemise eest. Mõni laine, mis üle selja käib, meest ei riku. Nii

sõitsime kogu lühikese öö päevinäinud tõrvase mootorpaadiga Jõistest Orjaku kõrval asunud Puulaiu sadamasse. Olin märg kui vihma kätte sattunud kass, käed jalgratta raamist kinnihoidmisest väsinud, reied paadi kaisutamisesest tuimad.

Tõusin kitsale sadamasillale. Olin Hiiumaal. Oma sünnisaarel. Mereveest ohtralt ristituna. Nii on vist kõik meremehed alustanud paadist ja läinud laia ilma laevaga, mida tuuled ja tormid purjede abil veavad. Nii tegin ka mina, alustades pisikesest kaluripaadist, mida vedas Pärnus tehtud sisepõlemismootor, mis oma loomult sai uue kasvava põlvkonna energeetiliseks veduriks.

Asusin taas teele. Veel oli parkümmend kilomeetrit sinna, kus lootsin näha oma vanaisa soovil ehitatud kaptenimaja, milles väike nurgatuba, kus loodus lubas mul esimest korda häält teha. Pääke ronis kõrgemale, soojus pugest põue. Kuivatasin väikeses metsatukas puuksal oma riided ja siis läksin edasi mööda kruusateed, kus ma ei kohanud ühtegi autot. Kuuldavasti oli tol ajal Hiiumaal veos kolm-neli mootorsõidukit. Laevad olid hävinud või inimestega Rootsi põgenenud.

Külades üllatasid värvitud laudisega väiksemad majad, eraldi loomalaudad ja purjelaevataolised tuulelipud kõrge varda otsas. Meretööga teenitud raha paistis teelisele kenasti silma. Emmaste kalmistu kohal nagu ütelnuks keegi mulle: tervita omakseid ja nad näevad, kui suur poiss sa juba oled. Selle vaikuse ja rahu riigi taganurgast leidsin ma lugematute meremeeste haudade seast oma ema ja isa viimse puhkepaiga. Palusin neilt, et nad kaitseksid mind ja aitaksid saada merega sõbraks. Mul hakkas sellest kergem ja helgem.

Tärgma viida alt mere poole keerates lootsin, et leian oma sünnikoha teed küsimata üles. Olin siiski mööda astunud. Väiksema maja õues olevalt naiselt teed küsides, vaatas ta mind imestunult ja viimaks küsis: „Oled sa Bruno?“ Muidugi olin mina see Rüü raapekakk, see viimane, justkui merest randa heidetud. Kaarli Maali oli minu ristiema. Tema mees oli merel uppunud.

Kõrvaltalu aida taga põllul laotas pikem kuivetunud naine sõnnikut. See oli Rüü Ingel, minu isa õde. Ta mees oli surnud ja ta aitas nüüd vennal kohta hoida. Vend ise oli Pärnu lahe vetel rändpüügil. Ingel kallistas mind, kuulas mu jutu ära, tõi kirju sõba ning viskas murule. Selle imeliku lõhnaga sõba peal magasin mõned tunnid. Ma ei näinud vist ühtegi unenägu.

Astusin järgmisel, 1947. aasta sügisel, ennast raskete aegade vastu mitmekülgsemalt kindlustades, Tallinna Merekooli laevamehaanika erialale. Mulle oli seekord veel teadmata, et sünnikodus väävlisuitsust tumepruuniks muutunud toad olid desinfitseeritud seepärast, et ema põdes tuberkuloosi. Need päritud pisikud kaelanäärmetes said mu üsna varsti kätte. Kool jäi pooleli. Aga meremuda ja soolane õhk aitasid tervisel välja vedada.

Oma esimesel teadlikul Hiiumaa reisil ei trehvanud ma veel meremeest Jegard Kõmmust, kes pidas kõik meeles, mida nägi, keda tundis, missugused olid laevad ja mehed, olud ning meretööd. Hiljem, seitsmekümnendatel aastatel Jegardiga kohtudes ja Sõrult piki randa Tohvri alla astudes, arutasime pikalt mineviku üle. Tundsin, et meri on meist kõigist üle. Seepärast usun, et ka merega lähedalt seotud inimesi peab tundma, usaldama ning austama.

BRUNO PAO

Eesti mereajaloolane,

Emmaste kaptenisuguvõsa järeltulija

Autorist ja kogumikust

Hiiumaa meremehe, kirjaniku ja koduloolase Jegard Kõmmuse (sündinud 21. detsembril 1914 Sõru külas, surnud 30. mail 1988 Kärklas) teine kohalikule merekultuurile pühendatud uurimuste ja mälestuste raamat „Hiiumaa meremees jutustab“ jätkab sealt, kust esimene osa lõppes, ehk aastast 1939, ja juhib lugejad läbi pöördeliste ja karmide kümnendite aastani 1959.

Jegardi poolt Eesti Rahva Muuseumile ja Eesti Rahvaluule Arhiivile aastatel 1961–1987 saadetud mahukad kaastööd sisaldavad elulisi ja kaasahaaravaid mälestusi sõjaeelsest Eestist, lugusid Teise maailmasõja aegsetest tagalavintsutustest ja rinde- traagikast, tõetruusid ja üksikasjalikke olukirjeldusi Eesti sõjajärgsest elust ning kroonikat kohaliku merenduse vaevalisest, aga järjekindlast taastamisest. Valik kirjamehe memuaare ilmus 1980. aastatel ka kohalikus ajalehes Nõukogude Hiiumaa. Kõik nimetatud kirjutised on nüüd koondatud käesolevasse kogumikku.

Uurimuste peatükk annab põhjaliku ja ilustamata ülevaate aastatel 1940 kuni 1959 Väinamere laevauhenduses ja sadamates valitsenud olukorrast tolleaegse meremehe silme läbi. Kronoloogiat ilmestavad autori poolt joonistatud laevaskeemid, sadama- plaanid, kaardid ja joonised. Mereloo logiraamatut aitab avada ka valik ajaloolisi fotosid paljudest arhiividest ja erakogudest.

Mälestuste osas maalib autor värvika pildi Hiiumaa eluolust alates 1939. aasta oktoobrist kuni 1941. aasta augustini, sealhulgas Nõukogude sõjaväebaaside suure- joonelisest rajamisest, ärevast võimuvahetusest ja kõikemuutvast sõjaalgusest. Sellele järgnevad mälestused 1941. aasta suvise sundmobilisatsiooniga Nõukogude armeesse värvatud eesti meeste lootusetutest taganemislahingutest, traagilisest meredraamast Juminda neeme lähistel, Venemaa sõjaväehospitalide tegelikkusest, Eesti väeosade kaootilisest moodustamisest 1942, Velikije Luki lahingute halastamatust kadalipust 1943 ja sellele järgnenud pikast paranemisest Udmurtia vaestes tagalaoludes.

1945. aasta augustis Eestisse naasnud Jegard kirjeldab tõepäraselt sõjajärgset elu purustatud Tallinnas ja piiritsooni surutud Hiiumaal. Erilise innu ja tähelepanuga jutustab autor Väinamerel laevakaptenina ja Heltermaal sadamaülemana aastani 1957 töötatud ajast, tollastest laevadest ja sadamate ülesehitamisest, sidudes seda kõike liht- sate inimeste saatusega ajaloo keerdkäikudes. Kõige selle juures ei unusta autor talle omast ehthiidlaslikku huumorit ja elutervet uudishimu, mis teda läbi elu saatsid.

Avaldatavatele tekstidele annab lisaväärtuse asjaolu, et koostajal on perekonna nõusolekul olnud võimalus kasutada autori algupäraseid mustandeid ja taastada nende põhjal mitmeid kirjeldusi olulistest ajaloolistest sündmustest, mis arhiividele saadetud puhtanditest ja avaldatud lehejuttudest nõukogudeaegseid olusid arvestades autori otsusel omal ajal välja jäid. Kuna Jegard ei pidanud päevikut, vaid pani oma mälestused kirja aastakümneid hiljem, siis on meenutustesse paratamatult sattunud mõningaid ebatäpsusi. Koostaja on autori esitatud andmetesse suhtunud lugupidavalt ja lisanud vajadusel täpsustavaid selgitusi.

Raamatule on isiklikest ja ajastutruudest mälestustest inspireeritud saatesõna kirjutanud Jegard Kõmmuse põlvkonna- ja mõttekaaslane, legendaarne mereajaloolane Bruno Pao. Jegardi aastakümnete eest kirja pandud lood on tänapäevast lugejat arvestades varustatud ajaloolist ja olustikulist tausta avavate joonealuste kommentaaridega. Raamatu lõpust leiab huviline kogumiku I ja II osas esinevate isikunimede registri, kasutatud arhiiviallikate ja kirjanduse loendid ning ingliskeelse kokkuvõtte.

Kogumik sai teoks tänu Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi ja Eesti Rahva Muuseumi koostööle. Olulise panuse raamatu ilmumisele andsid Vaike Karbus, Heli Kõmmus, Heino Kõmmus, Anne Luukas, Marika Kruuk, Kristi Raud, Tanel Kõmmus, Bruno Pao, Gunnar Aug, Endel Lepisto, Riho Sõrmus, Helle-Mare Kõmmus, Ain Tähiste, Sende Lipu, Helgi Põllo, Kauri Kiivramees, Urmas Liit, Liivi Mets, Maimo Mikk, Meeli Hendrikson, Anneli Vilbaste, Kahrut Vilbaste, Agnes Joala, Tiina Tael, Andres Eero, Risto Järv, Taive Särg ja Kaire Tuur-Eggesbø.

Südamlik ja siiras tänu kõigile, kes on Jegard Kõmmuse mälestuste väljaandmist oluliseks pidanud ning sellele nõu ja jõuga kaasa aidanud!

HELEN KÕMMUS

Eesti Rahvaluule Arhiivi teadur,
Jegard Kõmmuse pojatütar

UURIMUSED

Väinamere kroonika 1940–1959¹

1940. aasta suvi – 1941. aasta sügis

1940. aasta juunipööre tõi palju muudatusi Eesti laevandusse, nii et see omandas varasemast sootuks teise ilme. Laevad jäid küll endisteks, muutusid ainult peremehed, kelleks nüüd sai nii-öelda kogu rahvas. Ka Väinamere rannasõidulaevad jäid endisteks. Heltermaa–Rohuküla liinil jäi edasi töötama reisijatelaev Gustav, Virtsu–Kuivastu liinil reisijatelaev Rudolf ja neid abistavad laevad Kumari ja Viire. Tallinna ja saarte vahel jäid ühendust pidama laevad Vilsandi, Hansi, Sõmeri, Abruka ja teised. Teise maailmasõja jõudmisel Eestisse, 1941. aasta suvel, evakueeriti suurem osa neist laevadest Leningradi, siia jäid ainult väikesed reisijatelaevad Gustav, Rudolf ja Viire.

Foto 1. Aurulaev Gustav (aastast 1948 Haapsalu) Rohuküla lähistel umbes 1937–1940. Eesti Meremuuseum, MM F 1544/4.

¹ Kõmmus, Jegard 1963. Rannasõidulaevade areng. Märkusõna Kipper. Hiiumaa, Kärkla. Eesti Rahva Muuseumi korrespondentide vastuste kogu. ERM KV 174: 74–130; Kõmmus, Jegard 1985. Hiiumaa ja mandri vahel sõjalõpuaastal. 10-osaline järjejutt. Nõukogude Hiiumaa, nr 71–80, 18. juuni – 9. juuli; Kõmmus, Jegard 1987. Väinamere kroonikat 1948–1949. 24-osaline järjejutt. Nõukogude Hiiumaa, nr 20–28, 17. veebruar – 28. aprill.

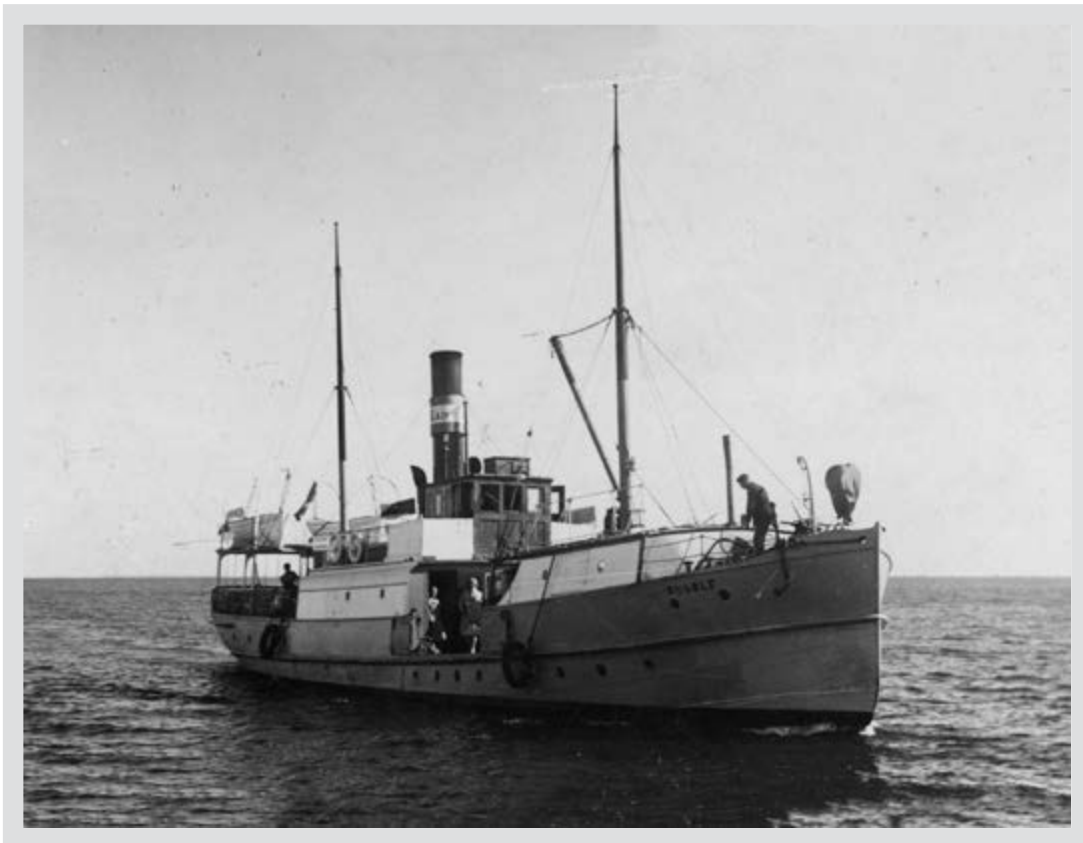

Foto 2. Aurulaev Rudolf merel 1930. aastatel. Eesti Meremuuseum, MM F 1693/9.

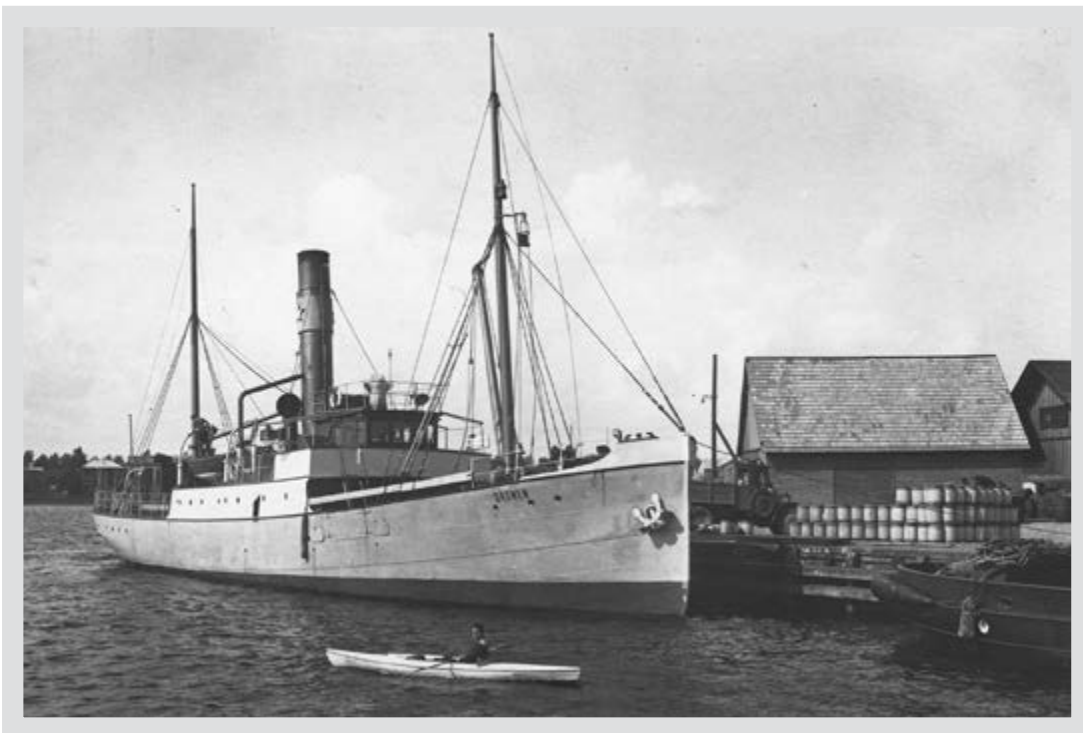

Foto 3. Aurulaev Grenen (aastast 1938 Sõmeri) Pärnu sadamas umbes 1924–1938. Eesti Meremuuseum, MM F 1622/75.

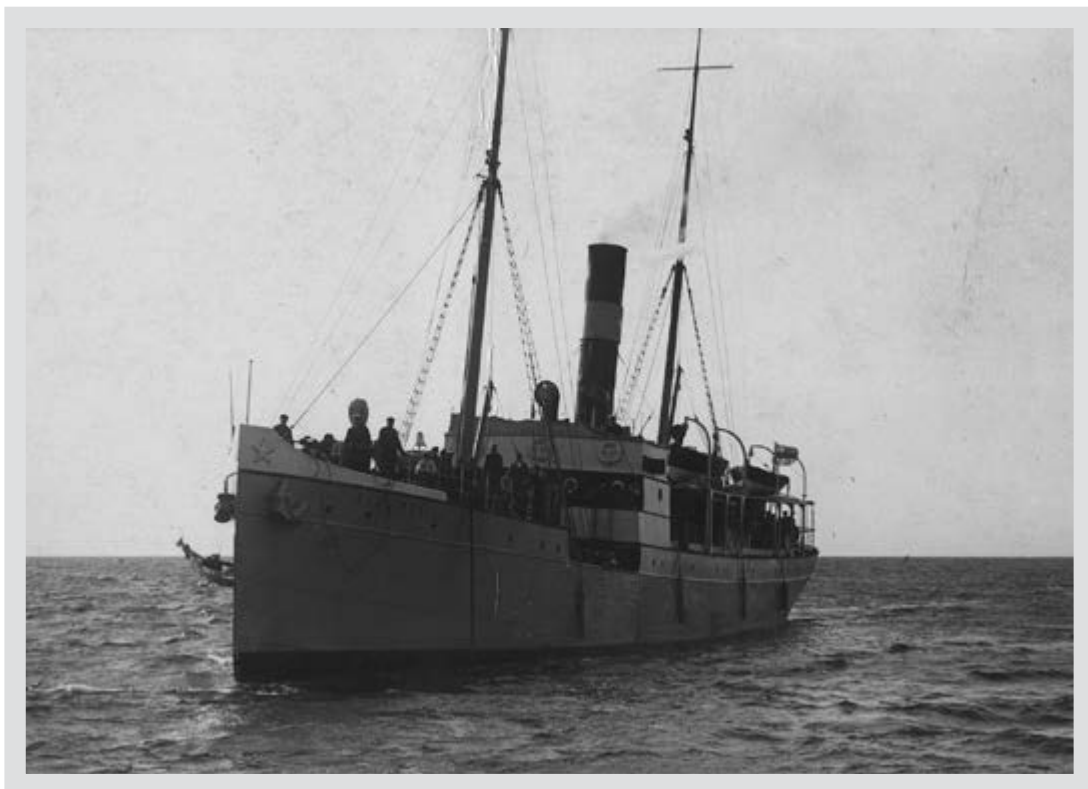

Foto 4. Aurulaev Eestimaa (aastast 1938 Abruka) enne 1938. aastat. Eesti Meremuuseum, MM F 4460.

1944. aasta sügis – 1945. aasta kevad

Purjelaevanduse lõpp

1944. aasta sõjasügisel käisid Eesti saarte niinimetatud vabastamislahingud. Reisiühendus saartega toimus ainult juhusliku sõjaväetranspordiga. Esimesel Saksa aja järgsel hilissügisel olid üle mere sõitjad enamasti kohalike asutuste töötajad, kes käisid Haapsalus maakonna täitevkomitees ametisõitudel (Hiiumaa kuulus siis Lääne maakonna koosseisu), ehk nagu hiidlased ise ütlevad, asju ajamas. Oli ka teatud arv evakueeritud ja sõjainvaliide, kes saabusid tagasi kodusaarele.

Rannasõidulaevastik puudus siis täielikult. 1941. aastal saartega ühendust pidanud laevadest olid Vilsandi, Hansi, Kumari, Sõmeri ja Abruka veel sõjalaevastiku abilaevastiku alluvuses Leningradis, reisijatelaevad Gustav, Rudolf ja Viire aga viidud ära välismaale. Ka väiksemaid laevu, mootor- ning purjepaate polnud. Kõik peale mõne üksiku olid ära viidud või lebasid kõlbmatutena rannaliival.

Tõsi, teatud arv purjelaevu ju oli, enamikus halulaevad, mis enne sõda saartelt küttepuid Tallinna vedasid, kuid need olid sõidukõlbmatud. Nii näiteks oli Hiiumaa sadamates kümnekond rannasõidupurjekat, osa neist vett täis valgunud ja põhja vajunud: Orjaku sadamas kaljased Hiiulind, Ülo, Lot, Kildin, Valve ja mootorpurjekas Dione, Suursadamas Edna, Heltermaal Linda jt.

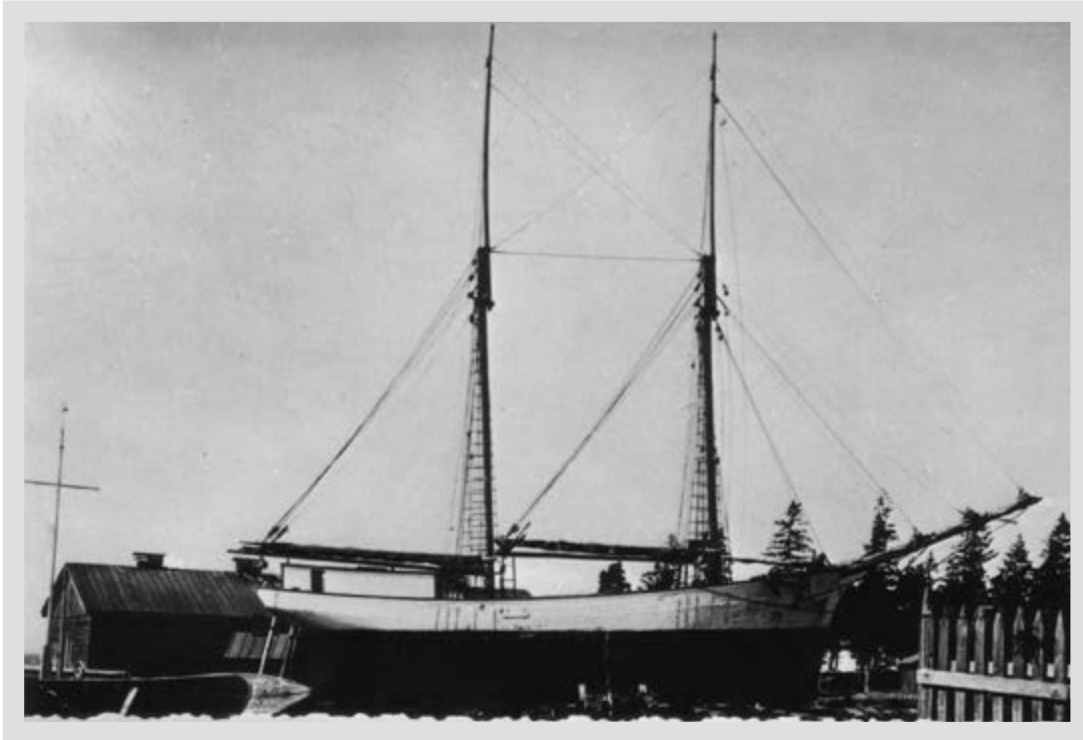

Foto 5. Purjelaev Hiiulind Loksal dokis peale avariid Neckmansgrundi lähedal 1934. aastal. Hiiumaa Muuseumid, HKM Fp 767 F 2849.

Foto 6. Purjelaev Linda Tallinna sadamas enne 1941. aastat. Eesti Meremuuseum, MM F 895/12.

Kõik need laevad olid seisnud kogu Saksa aja ankrute otsas korrastamata ning remondita. Olgu siinjuures tähendatud, et laev, eriti veel puust purjelaev, mille eest ei hoolitseta, vananeb iga seistud aastaga kahe võrra. Laevade eest, mis on käigus, aga hoolitsetakse, neid triivitakse ja värvitakse ning taglast uuendatakse.

Nüüd remondi taha asi pidama ei jäänud, laevad oleks võidud tühjaks pumbata ning uuesti kasutusele võtta, ka purjesid ja köisi oleks leidunud. Aga merel valitseva olukorra tõttu ei saanud sel ajal purjelaevu kasutada. Meri oli mitme sõja-aasta jooksul miiniväljasid täis istutatud. Neist traaliti läbi kitsad faarvaatrid, mis võimaldasid sõitu ainult mehaaniliselt liikuvatel laevadel. Purjelaevadel, mis peavad vastutuulega loovima, ei tulnud nendes koridorides sõitmine kõne allagi.

Nii need purjelaevad siis sadamates seisisid, kuni muutusid täiesti sõidukõlbmatuteks. Edna lõpp oli Suursadamas, kus ta jäi sadamasilla ehitamisel selle sisse täitematerjaliks. Linda aga veeti Heltermaa sadamas tankiga maale ning lohistati 200 meetri kaugusele kadakate vahele, kus tulepuudeks lammutati. Orjaku sadamas olnud põhjavajunud purjelaevad lõhati vees ning nende puuosad, ankrud-ketid ning muud taglase tükid tõmmati traktoritega kaldale, kust need osakaupa kõigi nelja tuule pole laiali veeti. Niisugune oli Hiiumaa purjelaevanduse lõpp.

1944.–1945. aasta talvel anti osa Leningradis olnud endistest rannasõidulaevadest küll Eesti Riiklikule Merelaevandusele ehk ERML-ile üle, kuid need sõjas kannata saanud alused olid auklikuks lastud ja vajasisid korrastamist. ERML remontis osa kaugesõiduaurikuid ja alustas nendega kevadel peale sõja lõppu vedusid Läänemerele, peamiselt Saksa, Poola ja Nõukogude sadamate vahel.

Endiselt oli aga vaeslapse osas Eesti rannasõit, sest sobiv laevastik puudus. 1945. aasta navigatsiooni alguseks ei olnud Eesti Riiklikul Merelaevandusel saarte ja suure maa vahele kurseerima panna ühtegi reisijatelaeva.

Postipaati Vormsi

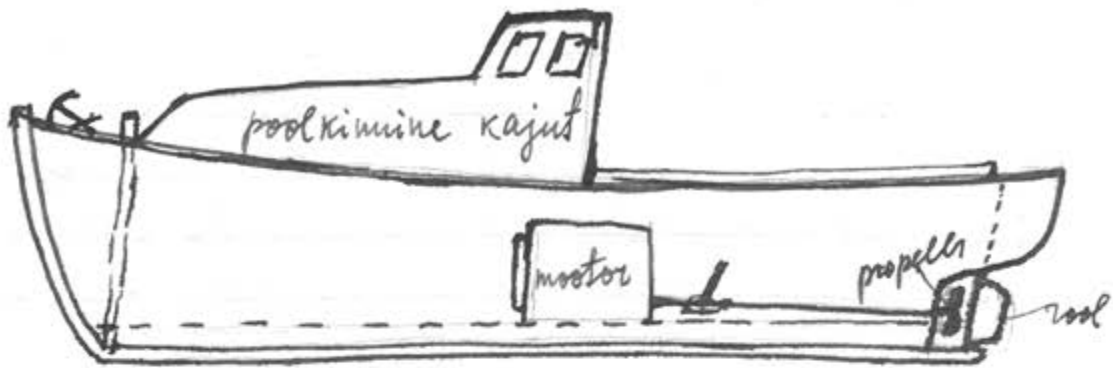
1945. aasta kevadel pani Eesti Riiklik Merelaevandus Virtsu–Kuivastu liinile Saaremaaga ühendust pidama ühe puksiiri-tüüpi laeva Merkuri. Et ka Hiiumaal ja Vormsil oleks suure maaga kas või minimaalne püsiv ühendus, pandi alates maikuust nende saartega ühendust pidama mootorpaati Vormsi. See oli ametlikult posti vedamise alus, aga mereregistri poolt oli Vormsile antud luba võtta peale ka 20 inimest. Reisijatevedu oli postiveo kõrval kui teisejärguline lisakohustus.

Reisijad, keda kunagi maha ei jäetud, olid postisaatjad, üks hariliku posti, teine eriposti saatja. Nemad olid oma postikottidega alati esimestena paati tulemas, sest Vormsi teenindas esmajärjekorras just postisid. Sellest tulenes ka rahvapärane nimetus postipaati ning toda ametlikku nime Vormsi teadsid vähesed.

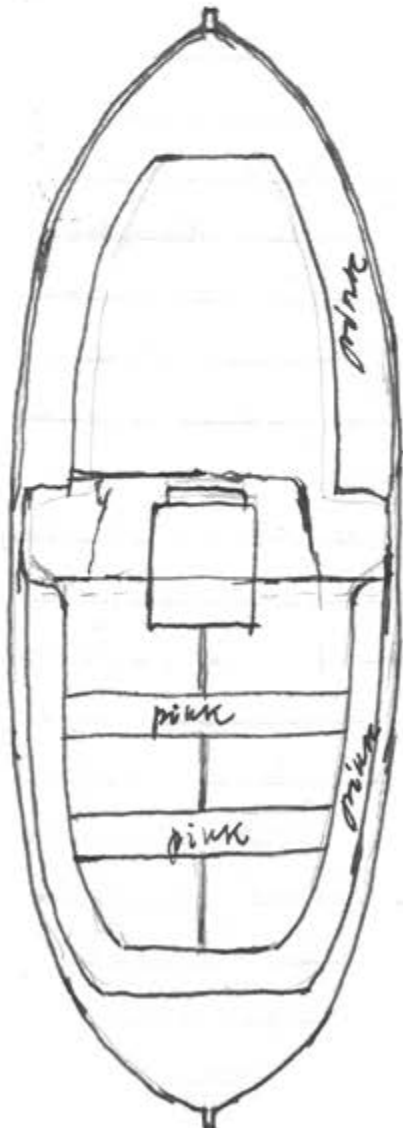
Vormsi oli umbes 6 meetrit kiilust pika ja 2,5 meetrit laia kerega paat. Eest oli see poolest kerest, ülevalt ja külgedelt kaetud veekindla poolkajutiga, ahtripoolne osa oli tagant lahtine. Kaetud osa oli parajasti nii kõrge, et seal all sai istuda ja kummargil käia.

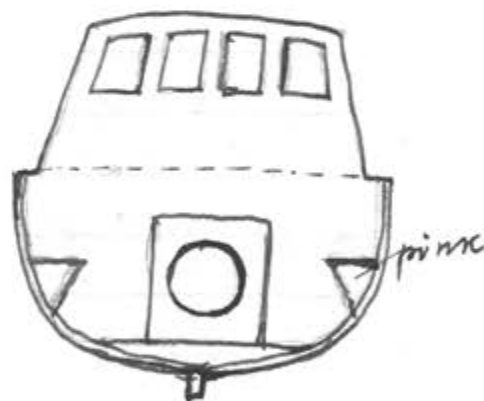
Postipaati „Vormsi“

Külgvaade

pealtvaade

läbilõige

moot umbes: 1 m = 2 sm.

Joonis 1. Postipaati Vormsi külgvaade, läbilõige ja pealtvaade. Joonistas Jegard Kõmmus. Eesti Rahva Muuseum, ERM KV 174, 83.

Parda siseäärt mööda olid istepingid reisijate jaoks, samuti oli ahtriosas kaks põikpink. Nendele pinkidele ruumis ehk mahtus istuma umbes 20 inimest. Pardapoolsed pingid olid alt kinnised ja nende sees asetsesid päästevööd reisijate ja meeskonna tarvis. Peale päästevööde oli paadis veel kaks päästerõngast, viskamiseks neile, kes juhtusid vette kukkuma.

Vormsi paadi kere oli uus, ehitatud sõja lõpu poole üle mere pagemiseks, kuid kõigeaeg ei jõutud valmis, sest puudus mootor. Selle kere omandas pärast sõda Eesti Merelaevandus ning uue mootori puudumisel pandi sellele sisse pruugitud 6-hobujõuline Seiler marki mootor, missugune arendas ilusa ilmaga kiirust umbes 4 sõlme. Mootor asetses keset paati.

Rooliratas oli paadi keskel vasaku parda küljes vertikaalasendis ja selle küljest läksid peenikesed terastrossid ahtrisse roolipinni külge. Roolisoliija ei saanud peaaegu kunagi istuda, sest istudes segasid ette ja paremale vaatamist reisijate kohvrid ja kotid, mis olid ruumipuudusel laotud kajutilaele. Paadijuhil tuli kogu sõidu aja parda peal püsti seista ning teise jalaga rooliratast liigutada. Püsti seisev roolimees sai toetuda rinnaga vastu kajutilae tagumist serva, samal ajal käega selle välisäärel olevast käsi puust kinni hoides, et paadi kõikumise ajal mitte üle parda lennata.

Postipaadil ei olnud mingit Väinamere kaarti, sõita tuli silma ja kogemuse järgi. Paadil oli siiski väike kandilise kesta sees kaasaskantav kompass, mida kasutati ainult uduga sõitmise korral. Selge ilmaga aga paistsid mõlemalt poolt kaldad kätte ning kurssi sai hoida maamärkide järgi.

Meeskond oli kolmeliikmeline, kipper ja kaks motoristi, kes ühtlasi müüsid ka pileteid. Motoristid olid vaheldumisi ka kaldal toitlustamist korraldamas. Kuna paadil puudusid eluruumid, siis elas meeskond Haapsalus Sadama tänaval erakorneris.

Postipaad Vormsi kipreid oli navigatsiooniperioodil kolm: esimene Haapsalu mees Poots, teine hiidlane Vaks ja kolmas hiidlane Jegard Kõmmus. Motoristid Martin Ehalaan ja Harald Noot olid Tallinna mehed, kes olid möödunud talvel lõpetanud ERML-i motoristide kursused. Nad olid mõlemad sellel töökohal navigatsiooni lõppemiseni 1945. aasta oktoobri alguses.

Sõiduplaani järgi oli Vormsil ette nähtud pidada kaks korda nädalas ühendust Haapsalu ja Heltermaa vahel ning neli korda nädalas Haapsalu ja Sviby vahel. Peatuspaigaks ja väljasõidukohaks oli Haapsalu endise jahtklubi sild, Uus- ja Vanasadama sillad olid sakslased lahkumisel õhku lasknud. Ka Heltermaa sadamasild oli puruks lastud. Sillal puudus otsas oleva vinkli veepealne osa ja silla keskosas haigutas suur auk. Sviby sadamasild oli korras.

Tööd nendel liinidel jätkus. Lubatud 20 inimese asemel veeti Heltermaa–Haapsalu liinil harilikult 30 inimest ja Sviby–Haapsalu liinil ilusa ilmaga koguni 40 inimest, peale selle veel post ja reisijate pagas. Siis oli paat nii tihedalt täis, et liikumiseks ruumi ei jätkunud. Kuna muid ülepääsuvõimalusi oli harva, siis oli postipaad peamine lootus ja seda ootas, eriti Heltermaa–Haapsalu liinil, mõlemal kaldal kümnete kaupa inimesi.